

СВИЩО Юрій Юрійович,
аспірант кафедри філософії
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова,
e-mail: yurii.svyshcho@gmail.com

СВОБОДА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЛІБЕРАЛЬНИЙ ПРИНЦИП

У статті запропоновано концептуальний підхід до проблеми свободи як ключового принципу лібералізму. З цієї метою здійснено компаративний аналіз премодерного та сучасного тлумачення свободи та показано, що чільна увага домодерних суспільств до проблеми свободи супроводжувалася істотними відмінностями у її тлумаченні. Зокрема, на відміну від давніх суспільств, де людина була цілком і повністю підпорядкована колективному цілому, в сучасному світі свобода, і особливо у її ліберальному тлумаченні проявляється крізь призму індивідуальних прав. Так, у сучасному світі, вільною почувається людина, яка підкоряється встановленим у певному соціальному середовищі законам, якими водночас вона захищається від сваволі та наругу інших людей. Поряд із вказаним виявлено, що класичний лібералізм пропонує негативне тлумачення свободи, яка есплікується не стільки як конструктивна програма розвитку соціуму, скільки як інтенція на руйнування усталеного соціального порядку. Утвердження негативної свободи в конкретно-історичному вимірі, не призвело до встановлення дійсної рівності, зумовлюючи переосмислення базових принципів лібералізму, у підсумку чого індивідуальна свобода починає розглядатися вже не тільки крізь призму індивідуальних прав, а як умова та частина загального добробуту спільноти.

Ключові слова: свобода, рівність, добробут, лібералізм, премодерн, модерн.

Постановка проблеми. Однією з наріжних проблем сучасності є свобода. Сьогодні вона розглядається не тільки як головна цінність людини і суспільства, а й як запорука та умова економічного процвітання та встановлення соціальної рівності. У зв'язку з цим, політики та політичні мислителі провідних західноєвропейських країн, проголошують ліберальний шлях розвитку найбільш ефективним та гідним людини, адже тільки він ґрунтується на принципі свободи, яка відкриває широкі можливості для реалізації творчого потенціалу людини, тим самим сприяючи економічному розвитку, забезпечуючи водночас індивідуальний та суспільний добробут.

Незважаючи на те, що свобода в сучасному інтелектуальному дискурсі розглядається як головна соціальна цінність, її тлумачення супроводжується низкою дискусійних моментів, що зумовлені не тільки некритичним використанням історично змінних підходів до її тлумачення, а й виразними політичними спекуляціями, які супроводжують практичну реалізацію цього політичного принципу. Істотні труднощі зумовлює й те, що свобода – це абстрактне поняття, що позбавлене чіткої і однозначної дефініції; відповідно практична реалізація свободи як одного із ключових ліберальних принципів, особливо у транзитивних суспільствах, на зразок України, супроводжується істотними складнощами, зумовленими поліваріативністю політичних парадигм та стратегій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суперечливість та неоднозначність змістового наповнення поняття «свобода» супроводжується чільною увагою мислителів до цієї проблематики на різних етапах суспільного та інтелектуального розвитку. Приміром, неабияку увагу проблемі свободи приділяють такі античні мислителі як Сократ, Епікур, Сенека. Вони розглядали свободу як зміст людського існування та стверджували, що свобода людини полягає у володінні свободою розуму і волі, які у неї ніхто не може відняти. Очевидно, що такий підхід формував підвалини для твердження, що раб може бути абсолютно вільним, оскільки його господарю належить тільки тіло, яке використовується як знаряддя виробництва. Натомість душа завжди залишається вільна.

Нового і часто дискусійного характеру проблема свободи набула у творчості середньовічних мислителів – Августина Блаженного, Ансельма Кентерберійського, Фоми

Аквінського та ін. У творчій спадщині цих мислителів, свобода розглядається або ж як нейтральна здатність людини до сваволі або ж навпаки – до творення добра. В окремих випадках свобода асоціюється з позбавленою будь-яких проявів зовнішньої необхідності інтелектуальною здатністю. Істотні відмінності тлумачення змісту свободи у творчій спадщині середньовічних мислителів супроводжувалися єдністю концептуальних інтенцій – проблема свободи у кожному випадку розглядалася в контексті християнських догматів і була тісно пов'язана із проблемою теодицеї.

Зміна світоглядної парадигми в період Нового часу, призвела до формування нових підходів до проблеми свободи. В цей час, вона починає розглядатися як одна із характеристик природного стану людини і водночас шлях до встановлення миру та соціальної рівності, що блискуче висвітлено у творчості Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін. Чільну увагу питанню свободи приділили і представники німецького Просвітництва й передусім І. Кант, який, розглядаючи проблему свободи, акцентує увагу на тому, що в емпіричному світі людина підпорядкована причинно-наслідковим зв'язкам, однак на рівні інтелегібельного світу вона керується власним розумом та волею і є абсолютно вільною [1].

Одну із найбільш оригінальних модерних концепцій свободи, знаходимо у філософії права Й. Фіхте. Остання, як стверджує П. Гайденко, формувалася під впливом Французької революції та ліберальних цінностей, у підсумку чого мислитель обстоює думку про те, що кожна людина, що живе в суспільстві, яке істотно обмежує її свободу, не зводячи водночас її нанівець. Вказана амбівалентність у відношенні до проблеми свободи у філософії Й. Фіхте, постала на тлі обґрунтованого ним права на вільний вибір держави, закони якої найбільш імпонують людині і яких вона має неухильно дотримуватися [2].

Одним із найбільш розлогих концептів свободи представлений у філософії Г. Гегеля, який на відміну від своїх попередників обстоює думку про те, свобода людини починається з цивільного стану, а тому проявляється тільки в державі. На думку німецького мислителя, свобода без держави – це тільки призначення, яке немає нічого спільного з дійсністю людського існування.

Свого подальшого вивчення та концептуалізації проблема політичної реалізації свободи набула у творчості мислителів XIX – XX ст., зокрема, творчій спадщині Дж. С. Мілля, Дж. Дьюї, Дж. Бенґама, А. Сміта, А. Токвіля, Ч. Тейлора, Ф. А. Гаєка, М. Фрідмана та ін. Праці згаданих мислителів є тим теоретико-методологічним ядром, на якому можуть бути відтворені ключові положення ліберальної теорії і передусім ключовий для цієї ідеологічної та світоглядної парадигми принцип свободи.

Незважаючи на чільну увагу інтелектуального дискурсу до проблеми свободи, в українському інтелектуальному дискурсі спостерігається дефіцит досліджень присвячених окресленню концептуальних засад та принципів ліберальної теорії.

Зважаючи на це, **метою** нашого дослідження є формування концептуального підходу до проблеми свободи як ключового принципу лібералізму.

Виклад основного матеріалу. На перший погляд, свобода, яку так вперто захищають ліберали, вважалася найголовнішою цінністю у всі періоди соціокультурного розвитку. Водночас, у нас немає підстав вважати, що свобода, якою користувалися громадяни античного полісу, це та ж сама свобода, яку так ревно відстоюють сучасні ліберали, оскільки, як доводить Б. Констан, в соціокультурній площині проявляються два основні види свободи. Зокрема, у премодерних, і особливо античних суспільствах, свобода на соціокультурному та політичному рівнях проявлялася у колективному і водночас прямому здійсненні кількох функцій, а саме: вільний громадянин мав право «дискутувати у громадському місці про війну і мир, укладати з чужинцями союзи, голосувати за прийняття законів, виносити вироки, перевіряти рахунки, акти й управління магістратів, ставити управлінців перед судом народу, звинувачувати їх, засуджувати або визнавати невинними; одночасно з усім цим, що древні називали власне свободою, вони

вважали, що повне підпорядкування індивіда авторитетові загалу цілком сумісне з такою колективною свободою» [3**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 424]. Заразом, усі приватні дії вільного громадянина підлягали суворому нагляду, у підсумку якого він був позбавленим права обирати віру, крім того, влада була уповноважена втручатися у найзвичайнісінькі домашні взаємовідносини, в тому числі й відносини з дружиною. Таким чином, підсумовує дослідник, в античному світі, закони «регулюють звичаї, а оскільки звичаї стосуються всього, то не знайдеш нічого, що не регулювалося б законами» [3**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 424].

Окреслений нами різновид свободи визначав суспільно-політичні відносини до початку доби модерну, тобто часу, коли починають переосмислюватися та спростовуватися цінності премодерну. Очевидно, що першою і головною підвалиною вказаних змін стала розробка концепту суспільного договору, в межах якого руйнувалися світоглядні підвалини станового суспільства та зароджувалася тенденція на звільнення людини від зовнішнього примусу. Звичайно, як свідчать праці Дж. Локка, якого сьогодні є всі підстави вважати засновником ліберальної теорії, свобода в період модерну тлумачилася вкрай односторонньо, оскільки поширювалася тільки на рівень суспільних відносин. Так, за твердженням мислителя, повністю вільною людина була тільки в природному стані, оскільки тут вона мала найбільш повну свободу – своїм майном та особистістю вона розпоряджається відповідно до власних бажань. Мислитель доводив, що в природному стані людина керувалася природним законом, який проявлявся як розум, який вимагав не «завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі або власності іншої людини» [4]. Іншими словами, за Дж. Локком, у природному стані людина була абсолютно вільною і зазвичай слідувала власним бажанням, водночас усвідомлюючи, що вона не може і не має права зазіхати на свободу іншої людини.

Свобода та рівність, що були притаманні людині в природному стані, на думку Дж. Локка, є тими базовими цінностями, від яких людина не може відмовитися добровільно. Однак, розум, яким керується людина в природному стані, не спроможний захистити її від сваволі інших. Таким чином, людина, намагаючись захиститися від сваволі інших, була змушена відмовитися від частини своєї свободи заради збереження мирного співіснування таких самих як вона сама вільних та рівних у своїх правах і можливостях особистостей та сформувати громадянське суспільство. Життя останнього регулюється не природним правом кожної людини (самозбереження, свобода, власність) чи прагненням особисто їх захищати, а законом, якому підпорядковуються усі. Відповідно, підпорядковуючись законам громадського співжиття, людина може користуватися своєю свободою «у всіх випадках, коли цього не забороняє закон». Відтепер її дії і бажання не можуть бути обмеженими невизначеною, невідомою самовладною волею іншої людини, а тільки загальним для усіх законом [4].

Експлікуючи свободу як головну цінність, яку прагне захистити людина утворюючи громадянське суспільство, Дж. Локк продовжив започатковану Т. Гоббсом [5] лінію на руйнування патріархальних стереотипів і особливо станових привілеїв. Між тим, їх повна нівеляція відбулася не раніше XIX ст., що найповніше втілилося у твердженні Ф. Ніцше про «смерть Бога» [6]. Вказана ідея, як доводив М. Гайдеггер була вкрай важливою, адже мислитель, як ніхто інший до нього усвідомив руйнацію усієї тієї метафізичної сфери, яка впорядковувала життя окремої людини та усього суспільства [7]. Водночас, експлікована Ф. Ніцше «смерть Бога» стала усвідомленням того, що цінності, якими жило премодерне суспільство, повністю зруйновані, на їх місце приходить Ніщо, яке й задає новий вектор тлумачення свободи – відтепер вона есплікується як індивідуальна свобода.

Іншими словами, на відміну від древніх суспільств, де людина була цілком і повністю підпорядкована колективному цілому, в сучасному світі свобода, і особливо у її ліберальному тлумаченні, проявляється у індивідуальних правах. Так, у сучасному світі, вільною почувається людина, яка підкоряється встановленим у певному соціальному

середовищі законам, якими водночас вона захищається від сваволі та наруги інших людей. Свобода у кожному випадку розглядається як право «висловлювати свою думку, обирати собі заняття і ним займатися, розпоряджатися своєю власністю і навіть зловживати нею, виїжджати й повертатись, не питаючи дозволу й не пояснюючи ні мотивів, ні намірів. Для кожного це право збиратися з іншими індивідами чи для обговорення своїх інтересів, чи для відправлення культу, якому він і його однодумці віддають перевагу, або ж просто для того, щоб заповнити свої дні й години заняттями, що більше відповідають його нахилам та фантазіям. Зрештою, це право кожного впливати на здійснення правління як через призначення всіх чи окремих урядовців, так і через представництва, петиції або вимоги, що їх влада більшою чи меншою мірою змушена брати до уваги» [3, с. 424].

Зроблене Б. Констаном зауваження досить красномовно виявляє особливості сучасного тлумачення свободи, яка відтепер асоціюється із правом кожної людини користуватися особистою незалежністю. Показово, що вказане право, як показав ще Дж. Локк, з'являється у той момент, коли в суспільстві починає діяти закон, який обмежує абсолютну свободу, водночас захищаючи людину від свавілля інших людей. Іншими словами, поява громадянського суспільства і закону «звільняє індивіда від страху перед свавільною агресією й примусом, і це справді єдиний можливий спосіб домогтися свободи для всього суспільства, і тільки в такому разі ця свобода матиме сенс» [8, с. 472]. Між тим, як видно із прикладу премодерних суспільств, поява закону самого по собі не може забезпечити свободи. Остання зароджується в той момент, коли з'являється безсторонній, незаангажований спільний для усіх громадян спільноти закон, який одночасно утверджує принцип громадянської рівності, забезпечуючи тим самим практичну реалізацію свободи.

Сьогодні концепт громадянської рівності розглядається як самоочевидний факт, який не потребує ні пояснення, ні доведення. Між тим, у період зародження ліберальної теорії та руху на звільнення людини від зовнішнього примусу, він супроводжувався неабияким спротивом передусім привілейованих верств населення, право яких істотно обмежувалося законодавством. Водночас із поширенням ліберальних ідей, встановлення дійсної свободи та рівності суттєво обмежувалося пануючою в ряді країн ієрархічною структурою суспільства, яка із середини руйнувала рівність можливостей, а з ними і свободу. Остання, як стверджував Дж. Дьюї, могла реалізуватися тільки за умов, які забезпечать громадянам реальну, а не тільки правову свободу [9]. Таким чином, ідея свободи починає визначатися не тільки кризь призму концепту рівності, а й всезагального блага. «Загальне благо включає кожного індивіда. Воно засноване на особистості і постулює спільний простір для розвитку кожного члена суспільства. Ось підстава не тільки рівних прав перед законом, але також того, що називається рівністю можливостей» [10, с. 119].

Отже, провідним у сучасному політичному житті є принцип політичної свободи, який першими розробили західні країни в процесі політичного та економічного розвитку і який завдяки їм досяг центральної і східної частини континенту. У підсумку діяльності провідних інтелектуалів та політичних діячів свобода перетворюється на одне із найбільших досягнень Нового часу, адже саме вона забезпечує недоторканність особистих прав індивідів в їх відносинах з державою та, шляхом об'єднання індивідів, створює саму державну владу, завдяки чому народи постають у якості самих самодержців [11, с. 184]. Між тим, конкретно-історичні вияви свободи, яку так ревно відстоювали ліберали, у сучасному політичному просторі вкрай неоднозначні, позаяк у кожному випадку залежать від історичних, соціокультурних та політичних особливостей розвитку соціуму. У цьому випадку, свобода стає наближеною до демократії, яка щоразу виявляє ті аспекти, які кожне окреме суспільство змогло усвідомити в певну історичну епоху.

Висновки. Чільна увага інтелектуального дискурсу до проблеми свободи, яка проглядається у синхронному та діахронному вимірі, зазвичай супроводжується істотними відмінностями у її тлумаченні. Так, на відміну від древніх суспільств, де людина була цілком

і повністю підпорядкована колективному цілому, і безпосередньо реалізувала свою свободу, в сучасному світі свобода, і особливо у її ліберальному тлумаченні, проявляється крізь призму індивідуальних прав на приватне життя. Водночас, реалізація політичної свободи ніколи не відбувається прямо, а тому люди зазвичай не відчувають свого політичного впливу. Поширення ліберальних ідей та встановлення дійсної свободи і рівності у сучасному світі істотно обмежувалося пануючою в ряді країн ієрархічною структурою суспільства, яка із середини руйнує рівність можливостей, а з ними і свободу. Забезпечення реальної свободи можливе тільки у випадку забезпечення всезагального блага, яке зазвичай істотно обмежує економічну свободу.

В ході дослідження показано неоднозначність ліберальних підходів до тлумачення свободи та підкреслено, що лібералізм у період свого зародження відстоював право на негативну свободу, яка есплікувалася не стільки як конструктивна програма розвитку соціуму, скільки як інтенція на руйнування усталеного соціального порядку. Утвердження негативної свободи в конкретно-історичному вимірі, не призвело до встановлення дійсної рівності, зумовлюючи переосмислення базових принципів лібералізму, у підсумку чого індивідуальна свобода починає розглядатися вже не тільки крізь призму індивідуальних прав, а як умова та частина загального добробуту спільноти.

Список використаної літератури

1. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения [Электронный ресурс] / И. Кант. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000507/>
2. Гайдено П. П. Парадоксы свободы в учении Фихте [Электронный ресурс] / П. Гайдено. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/gaidp01/txt05.htm>
3. Констан Б. Про свободу древніх у її порівнянні зі свободою сучасних людей / Б. Констан // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза [Текст]: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; Наукове товариство ім. Вячеслава Липинського. – 2-ге вид., перероб. – К.: Простір; К.: Смолоскип, 2009. – С. 411-423.
4. Локк Дж. Два трактата о правлении [Электронный ресурс] / Джон Локк. – Режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html>
5. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Электронный ресурс] / Т. Гоббс. – Режим доступа: http://www.lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt_with-big-pictures.html
6. Ницше Ф. Веселая наука [Электронный ресурс] / Ф. Ницше. – Режим доступа: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/svasian/?curPos=1>
7. Хайдеггер М. Слова Ницше «Бог мертв» [Электронный ресурс] / М. Хайдеггер. – Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/g/God.html>
8. Гобхауз Л. Т. Апологія свободи / Л. Т. Гобхауз // Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза [Текст]: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; Наукове товариство ім. Вячеслава Липинського. – 2-ге вид., перероб. – К.: Простір; К.: Смолоскип, 2009. – С. 458-475.
9. Дьюи Д. Либерализм и социальное действие / Дж. Дьюи // О свободе. Антология мировой либеральной мысли (1-я половина XX века). – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 331-384.
10. Гобхауз Л. Либерализм / Л. Гобхауз // О свободе. Антология мировой либеральной мысли (1-я половина XX века). – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 83-182.
11. Трельч Э. Немецкая идея свободы / Э. Трельч // О свободе. Антология мировой либеральной мысли (1-я половина XX века). – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 183-200.

References

1. Kant, I. *Anthropology from the pragmatic point of view*. Retrieved from: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000507/> (in Russ.)
2. Gaydenko, P. P. *Paradoxes of freedom in Fichte's studies*. Retrieved from: <http://psylib.org.ua/books/gaidp01/txt05.htm> (in Russ.)
3. Konstan, B. (2009). About freedom of ancient in her comparing to freedom of modern people. *Liberalism. Liberal tradition of the political thinking from John Locke to John Rawls: anthology*, 411-423. Kyiv: Prostir; Smoloskyp (in Ukr.)
4. Locke, J. *Two Treatises of Government*. Retrieved from: <http://grachev62.narod.ru/lock/content.html> (in Russ.)
5. Hobbes, T. *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil*. Retrieved from: http://www.lib.ru/FILOSOF/GOBBS/leviafan.txt_with-big-pictures.html (in Russ.)
6. Nietzsche, F. *The Gay Science*. Retrieved from: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/svasian/?curPos=1> (in Russ.)
7. Heidegger, M. *The Word of Nietzsche: "God Is Dead"*. Retrieved from: <http://ec-dejavu.ru/g/God.html> (in Russ.)
8. Hobhauz, L. T. (2009). Apologia of freedom. *Liberal tradition of the political thinking from John Locke to John*

Rawls: anthology, 458-475. Kyiv: Prostrir; Smoloskyp (in Ukr.)

9. Dewey, J. (2000). Liberalism and social action. *About freedom. Anthology of world liberal idea (1th half of the XX century)*, 331-384. Moscow: Progress-Traditon (in Russ.)
10. Hobhauz, L. (2000). Liberalizm. *About freedom. Anthology of world liberal idea (1th half of the XX century)*, 83-182. Moscow: Progress-Tradition (in Russ.)
11. Troeltsch, E. (2000). German idea of freedom. *About freedom. Anthology of world liberal idea (1th half of the XX century)*, 183-200. Moscow: Progress-Traditon (in Russ.)

SVYSHCHO Yuriy Yuriiiovych,

Postgraduate student of the Department of Philosophy

National Pedagogical Dragomanov University,

e-mail: yurii.svyshcho@gmail.com

FREEDOM AS THE BASIC LIBERAL PRINCIPLE

Abstract. *Introduction.* Nowadays freedom is one of the most important problems. Today it is observed not only as the main value of human and society, but also as a guarantee and condition of economic prosperity and formation of social equality. Politicians and political thinkers of the leading Western countries proclaimed liberal way of development as the most effective and worth human. The purpose of the study is to create a conceptual approach to the problem of freedom as the basic principle of liberalism. *Methods.* The implementation goal is carried out in the context of general methodological rules of philosophical studies, in particular the principles of unity historical and logical, development principle, principles of comprehensiveness and historicism. The use of hermeneutic method provides interpretation and reinterpretation of texts. An important role has cultural method and method of comparative analysis. *Results.* Much attention of intellectual discourse pays to the issue of freedom, which is viewed in synchronous and diachronic dimension, usually accompanied by significant differences in its interpretation. It is emphasized that the implementation of political freedom never comes directly; therefore, people usually do not feel their political influence. *Originality.* The spread of liberal ideas and establish real freedom and equality in today's world is significantly restricted the dominant hierarchical structure of society which took place in some countries. This hierarchical structure destroys the equality of opportunities and freedom itself. Providing real freedom is possible only in case of ensuring the common welfare, which usually restricts economic freedom. *Conclusion.* The study shows the ambiguity of liberal approaches to the interpretation of freedom and turned out that liberalism in the period of its formation defended the right to negative freedom, which was seen not so much as a constructive program of social development, but as the intention of the destruction of established social order. As a result, individual freedom started to be seen not only through the prism of individual rights, but as well as the condition and part of common welfare of the society.

Keywords: *freedom, equality, welfare, liberalism, pre-modern, modern.*

Одержано редакцією 10.05.2017
Прийнято до публікації 07.06.2017

УДК: 101.1

ШЛЯХОВА Ольга Анатоліївна,
аспірантка кафедри культурології та філософії
Національного університету «Острозька академія»,
e-mail: olazelinska92@gmail.com

ІДЕЯ «СТРУКТУРИ ПОВСЯКДЕННЯ» В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджено повсякдення як певну структуровану цілісність, що в умовах глобалізації відображає та визначає логіку багатьох сучасних соціокультурних процесів. Для розкриття означеної теми здійснюється аналіз культурологічних та соціологічних аспектів глобалізації, яка розуміється автором як неоднозначний, багатовимірний та нелінійний процес і є позасистемним фактором впливу на суспільний розвиток. У роботі було проаналізовано «реакцію» структурних зон повсякдення на виклики різних проявів глобалізаційних процесів.

Ключові слова: *повсякдення, структура, глобалізація, система, зони повсякдення, елементи.*